

VII. SVĚT V PŘEDVEČER VELKÉ FRANCOUZSKÉ REVOLUCE

a) vznik USA

Roztržka mezi V. Británií a jejími koloniemi v Severní Americe začala po skončení britsko-francouzské koloniální války roku 1763, více než 150let po založení první zdejší stálé osady. Hospodářská síla a kulturní vážnost kolonií nesmírně vzrostly a prakticky všechny již měly za sebou dlouhá léta samosprávy. Celkový počet obyvatel v roce 1763 převyšoval 1,5mil., šestinásobek stavu z roku 1700.

Kolonisté měli své zákonodárné sbory, správu složenou z volených zástupců a uznávali záruky osobní svobody zakotvené ve zvykovém právu. Historie kolonií je plná konfliktů mezi zákonodárnými sbory volenými lidem a guvernéry dosazenými panovníkem. Opakované třenice mezi guvernérem a shromážděním pozvolna vedly kolonisty ke zjištění, že americké a britské zájmy jsou naprosto rozdílné. Zákonodárná shromáždění postupně přebírala funkce guvernéřů a jejich rad a centrum koloniální správy se přesunulo z Londýna do hlavních měst provincií. Počátkem 70.let 18.století, po vypuzení Francouzů ze Severní Ameriky, byl učiněn pokus o radikální změnu ve vztahu mezi koloniemi a jejich mateřskou zemí.

Po triumfu nad Francií -- nejenom v Americe, ale i v Indii a vůbec v celém koloniálním světě -- byla Británie přinucena řešit problém, jemuž do té doby nevěnovala dostatečnou pozornost -- řízení říše. Bylo nezbytně nutné, aby organizovala své rozsáhlé državy s ohledem na usnadnění její obrany.

V samotné Severní Americe se britské zámořské území více než zdvojnásobilo. K úzkému pruhu podél pobřeží Atlantiku se přidružily nedozírné prostory Kanady a území mezi Mississippi a Alleghenami. Obyvatelstvo, které dosud tvořili angličtí protestanti a poangličtělí Evropané, nyní zahrnovalo katolické Francouze a značný počet Indiánů, částečně obrácených na křesťanskou víru.

V obavě, že farmáři stěhující se do nových oblastí vyprovokují řetěz válek s Indiány, dospěla britská vláda k názoru, že by se tato území měla kolonistům zpřístupňovat postupně. Roku 1763 bylo královským dekretem vyhrazeno veškeré západní území mezi Alleghenským pohořím, Floridou, řekou Mississippi a Quebecem Indiánům. Tím vláda odmítla požadavky 13kolonií týkající se půdy na západě. V očích kolonistů to představovalo přehlížení jejich požadavků.

Vláda potřebovala více peněz na podporu rostoucího impéria.

K tomu měly přispívat i kolonie. Prvním krokem při zavádění tohoto systému bylo přijetí cukerního zákona v roce 1764.

Zpřísněný zákon o cukru zakazoval dovoz cizího rumu, uvaloval nízké clo na melasu a nařizoval odvádění cla za hedvábí, víno, kávu a další luxusní zboží. Při provádění tohoto zákona bylo celním úředníkům nařizováno postupovat rázněji a přísněji.

Zděšení mezi novoanglickými kupci nezpůsobily ani tak nové celní poplatky, jako skutečnost, že byla podnikána opatření k jejich účinnému provádění. Po více než jednu generaci byli obyvatelé Nové Anglie zvyklí dovážet většinu melasy pro výrobu rumu beze cla z francouzské a nizozemské Západní Indie.

Organizovaný odpor však vyvolal teprve zákon o kolovním, který ukládal, aby všechny noviny, tištěná oznámení, brožury, licence, nájemní smlouvy či jiné právní dokumenty byly opatřeny kolky.

Zákon vyvolal nepřátelskou odezvu u nejmocnějších

a nejvlivnějších skupin obyvatelstva -- novinářů, právníků,

duchovních, obchodníků a podnikatelů.

Obchod s mateřskou zemí prudce poklesl. V říjnu 1765 se v New Yorku sešel interkontinentální kongres, na kterém zástupci devíti kolonií přijali soubor rezolucí prohlašujících, že žádné daně nemohou být na ně ústavně uvaleny jinak než jejich příslušnými zákonodárnými sbory.

Z hlediska kolonií nebylo možné považovat se za zastoupené v parlamentě, pokud jejich obyvatelé skutečně nevolili do Dolní sněmovny. Američtí vůdcové tvrdili, že kolonie mají právní vztah pouze k panovníkovi. Britští obchodníci, kteří pocítovali dopad amerického bojkotu, podpořili hnutí za zrušení zákona a roku 1766 parlament ustoupil, zákon o kolkovném anuloval a upravil zákon o cukru.

V roce 1767 britský ministr financí zavedl cla na dovoz papíru, skla, olova a čaje z Británie. Obchodníci v Americe se opět uchýlili k bojkotu dovozu. Muži se oblékali do doma předených oděvů, ženy našly náhradu za čaj, studenti používali papír vyráběný v koloniích. V roce 1770 musel parlament cla odvolat, s výjimkou cla na čaj.

Umírnění občané, převládající ve všech koloniích, uvítali uklidnění. Ale malý počet radikálů vyvíjel energickou snahu udržet rozpory při životě. Typickým představitelem těchto "vlastenců" byl Samuel Adams z Massachusetts, který kráčet za jediným cílem -- nezávislostí. V podnikání se mu nikdy nevedlo, ale zato prokazoval velké nadání jako řečník na shromážděních v Nové Anglii. V roce 1772 přiměl městské shromáždění v Bostonu, aby zvolilo tzv. korespondenční výbor, shrnulo práva a stížnosti kolonistů. Výbory se začaly ustavovat prakticky ve všech koloniích a rychle z nich vyrostla základna revolučních organizací. V prosinci 1773 vtrhla skupina mužů převlečených za Indiány na paluby tří v Bostonu kotvicích britských lodí a naházela celý náklad čaje do moře.

Britský parlament odpověděl novými zákony, které byly kolonisty nazývány "donucovacími". Bostonský přístav byl uzavřen do doby, dokud nebude zaplacen zničený čaj. Ubytovací zákon ukládal místním úřadům povinnost zabezpečit vhodné přístřeší pro britské vojsko. Quebecký zákon rozšiřoval hranice této provincie a zaručoval francouzským obyvatelům náboženskou svobodu a jejich právní zvyklosti.

Na návrh virginských poslanců byl v září 1774 svolán do Filadelfie sjezd zástupců kolonií. Delegáty na tento

1.kontinentální kongres vybraly provinční sjezdy. Každá kolonie vyslala nejméně jednoho delegáta. Velké Británii byla adresována deklarace práv a stížností.

Mnoho Američanů, kteří se stavěli proti nepřipustnému zasahování Británie do svých práv, dávalo přednost diskusi a kompromisu.

K této skupině patřila většina úředníků, mnoho kvakerů a příslušníků jiných náboženských sekt, které nesouhlasily s použitím násilí, mnoho obchodníků a někteří farmáři. Radikály naopak podporovaly nejen nižší společenské vrstvy, ale i mnoho intelektuálů, zejména právníků. Neochota JiříhoIII. ke kompromisu však brala americkým loajalistům půdu pod nohama.

V dubnu 1775 došlo v Lexingtonu a Concordu k incidentům mezi britskými jednotkami a massachusettskými radikály, které si vyžádaly několika mrtvých. V květnu se ve Filadelfii sešel 2.kontinentální kongres, který jmenoval plukovníka George Washingtona vrchním velitelem americké armády.

V srpnu 1775 vydal král JiříIII. prohlášení, v němž se pravilo,

že americké kolonie se vzbouřily. Prohlášení nezávislosti, přijaté 4.července 1776, nejen oznamovalo zrození nového národa, ale zároveň postavilo do popředí filozofii svobody člověka, která se od té doby stala hybnou silou celého západního světa.

V době, kdy bylo podepsáno Prohlášení nezávislosti, přestala být Francie neutrální. Po odvetě toužila už od porážky v roce 1763. Nadšení pro americkou věc bylo ve Francii nesmírné. Přesto, že Francie přijala Benjamina Franklina u dvora a poskytla Spojeným státům pomoc v podobě munice a potravin, nebyla ochotna riskovat přímou intervencí a otevřenou válku s Anglií. Do Ameriky se vydalo mnoho francouzských dobrovolníků. Nejvýznamnějším z nich byl markýz deLafayette. Brzy poté vyslal LudvíkXVI. do Ameriky expediční jednotky o síle 6tisíc mužů.

V roce 1778 byli Britové nuceni z obav před útokem francouzské flotily vyklidit Filadelfii. Americké a francouzské jednotky v počtu 15tisíc mužů obklíčily u Yorktownu na virginském pobřeží osmitisícovou anglickou armádu, která se v říjnu 1781 vzdala. Dolní sněmovna hlasovala pro ukončení války. Mírové urovnání z roku 1783 uznávalo nezávislost, svobodu a svrchovanost třinácti amerických států, přiznalo jim vytoužené území na západ od Mississippi a vymezilo severní hranice zhruba v dnešní podobě. Zatímco z 13kolonií vznikaly státy zvykající si na svou nezávislost, na nesmírných pláních, táhnoucích se od přímořských osad směrem na západ, se formovala nová státní společenství. Proudý průkopníků zlákaných vidinou úrodnější půdy se valily přes Appalačské pohoří a ještě dál. Do roku 1790 přesáhl počet obyvatel za Appalačským pohořím 120tisíc.

Kolonie od roku 1781 volně sjednocovala dohoda zvaná Články konfederace. Jejich nedostatkem bylo, že se jimi nepodařilo vytvořit skutečnou národní vládu pro třináct států. Devět států vybudovalo vlastní armádu a několik mělo i své vlastní vojenské námořnictvo. Existovala zde kuriózní směsice mincí a nejrůznějších státních a národních bankovek.

Federální sjezd ve Filadelfii v roce 1787 uznal, že prvořadou potřebou je usmířit pravomoc místního řízení, kterou uplatňovalo třináct polonezávislých států, a pravomoc ústřední vlády. Delegáti si uvědomovali, že ústřední národní vláda musí mít skutečnou moc.

Při propůjčování pravomocí udělil sjezd federální vládě plnou moc vybírat daně, půjčovat si peníze, stanovit jednotná dovozní cla a nepřímé daně, razit peníze, určovat míry a váhy, udělovat patenty a autorská osvědčení, zřizovat poštovní úřady a budovat silnice. Národní vláda byla rovněž zmocněna vybudovat a udržovat armádu a vojenské námořnictvo a regulovat obchod mezi státy Unie. Bylo jí svěřeno jednání s Indiány, řízení mezinárodních vztahů a vyhlašování války.

Sjezd vytvořil vládní systém s oddělenými složkami -- zákonodárnou, výkonnou a soudní, z nichž každou kontrolovaly dvě zbývající. Zákony přijaté Kongresem tvořeným dvěma komorami -- Senátem a Sněmovnou reprezentantů -- nebyly platné bez podpisu prezidenta jako nositele výkonné moci. Prezident zase musel dávat svá nejdůležitější nařízení a smlouvy ke schválení Senátu. Mohl být také obviněn z neústavní činnosti a Kongresem odvolán.

Nejvyšší soud měl projednávat všechny případy plynoucí z porušování zákonů a ústavy. Avšak i tento soud, jmenovaný prezidentem a schvalovaný Senátem, mohl být Kongresem obviněn z neústavní činnosti. Dodatky k ústavě musely být schváleny 2/3 obou sněmoven a ratifikovány zákonodárnými sbory 3/4 států. Dne

17.září 1787 byla hotová ústava podepsána zástupci všech třinácti států. Aby dokument vstoupil v platnost, musel být schválen v devíti z třinácti států. Odlišné názory na ústavu vedly ke vzniku dvou stran -- federalistů, kteří dávali přednost silné vládě, a antifederalistů, kterým vyhovovalo volné sdružení samostatných států. Diskuse o ústavě vedla k připojení deseti dodatků, které obsahovaly svobodu náboženského vyznání, projevu, tisku, shromažďování, zřízení domobrany, porotní soudy a zákaz domovních prohlídek. Nakonec byla ústava v roce 1788 schválena. V roce 1789 vznikla federální vláda a prvním prezidentem byl zvolen George Washington (1789-1797).

b) průmyslová revoluce ve Velké Británii

Počátek průmyslové revoluce spadá do období velké konjunktury, která nastoupila po skončení války o nezávislost USA a trvala do přechodné deprese let 1792-1793. Po této krizi začíná trvalá expanze mechanizovaného továrního průmyslu.

V polovině 18.století se centra anglického textilního průmyslu nelišila od analogických center v Čechách, ve Slezsku, v Sasku či v regionech Lyonu a Barcelony, a anglické hutnictví zaostávalo za švédským a ruským. Později se však britský průmysl rozvíjel mnohem rychleji než v jiných zemích. V 18.století došlo v Británii k mnoha vynálezům, ale to není třeba připisovat nějakému zvláštnímu technickému géniu Angličanů.

Velká Británie představovala největší prostor volného trhu v Evropě, což bylo zásluhou existence svobodné vlády, a měla nejživější vnitřní trh. Průměrný příjem na hlavu převyšoval evropský průměr, pokud pomíneme Spojené Nizozemí. Zmenšoval se počet osob zaměstnaných v zemědělství. Rychle probíhalo ohrazování a skupování půdy a došlo k její značné koncentraci v rukách velkostatkářů na úkor drobných vlastníků půdy. Stále více pozemků bylo přeměňováno na louky a pastviny, na kterých stáda ovcí a skotu nevyžadovala dohled. Stále více venkovanů hledalo výdělek v řemesle a ve městech.

Díky svému geografickému postavení byla Velká Británie zemí mořského rybolovu, zahraničního a koloniálního obchodu. Zvláštní význam měl severoamerický trh, kde rychle rostl počet obyvatelstva, které bylo bohatší než evropský průměr, ale díky hospodářské politice metropole postrádalo vlastní průmysl.

Z Východní i Západní Indie plynulo bohatství, které vedlo k akumulaci kapitálu ve Velké Británii. V souvislosti s veřejným dluhem vznikla Anglická banka a úvěrové instituce. Ve Velké Británii byly kapitál i úvěr a rozvinutý trh práce a navíc chuť investovat. Investovalo se do zemědělství, stavebního průmyslu, stavby lodí i do zámořského obchodu. Od roku 1780 prudce rostl export i import. Země, jejíž počet obyvatel rychle rostl, byla schopna své přebytky vyvážet na zahraniční trhy. Nebyly to již přebytky zemědělské produkce, které hrály důležitou roli v polovině století, neboť od 60.let se Velká Británie přeměnila z exportéra v importéra obilí.

Odlišné poměry panovaly také v hornictví a hutnictví. Doly, obvykle spjaté s hutěmi a lesním zázemím, patřily většinou velké aristokracii. Ve skotském hornictví přetrvávaly relikty nevolnictví, kdy horníci představovali součást dolů a byli zároveň s nimi prodáváni.

Do konce 18.století však základním odvětvím britského průmyslu byl textilní průmysl. Již v roce 1716 byla u Derby založena první skutečná továrna poháněná vodní silou a zaměstnávající 300dělníků.

Průmyslová revoluce změnila dosavadní výrobní postupy (řemesla, nákladnický neboli faktorský systém, manufaktury), přičemž masové průmyslové výrobě, realizované díky strojům, vlastníkům kapitálu (soukromým podnikatelům) a námezdním pracovníkům, uvolnila cestu k celosvětovému trhu. Poněvadž puritáni a všichni nonkonformisté byli přijetím prověřkového zákona Test Act v roce 1673 vyloučeni z politického života a byli tak odkázáni převážně do sféry soukromého podnikání, poznamenala kalvínská etika také nové pojetí práce. Píle, šetrnost a neutuchající snaha po výdělku, který daleko přesahoval vlastní potřebu, vedly k nahromadění soukromého kapitálu, který pak bylo možno investovat do rozšiřování průmyslové výroby. Omezení, která tomuto procesu doposud bránila, v průběhu 18.století prakticky zanikla. Nový tovární systém vyžadoval sebevědomou iniciativu, kapitál potřebný na pořízení strojů a surovin, dostatek pracovních sil a odbytiště pro výrobky masové strojní produkce. Ze všech dosavadních společenských vrstev se zformovaly nové stavy: podnikatelé (soukromí vlastníci kapitálu) a nekvalifikovaní proletáři. Žádná z těchto skupin nevlastnila pozemkový majetek a neměla vlastní parlamentní zastoupení. Podnikatelé a proletáři se tak společně stávali protivníky landlordů, gentry a velkých obchodníků, třebaže sami vůči sobě zaujíмали nepřátelský postoj. Převaha nabídky nad poptávkou na trhu práce, dlouhá pracovní doba i práce žen a dětí vedly k prosazování tuhé, dosud nepoznané pracovní disciplíny. Hladové mzdy potvrzovaly mzdovou teorii, podle níž cena zboží a cena práce podléhají stejnému zákonu nabídky a poptávky. V průmyslových oblastech vedla industrializace ke vzniku velkých měst, stala se zdrojem zvyšování národního důchodu a životní úrovně.

c) osvícenský absolutismus

Nelze přesně určit, kdy začíná osvícenský absolutismus. Lze vycházet od roku 1763, kdy ve většině evropských států začíná období dlouhotrvajícího míru, během něhož vlády věnovaly velkou pozornost obnově válkou vyčerpaného hospodářství a reformám administrativním, církevním a školním. Objevuje se nová generace monarchů a státníků.

Ve vládní praxi absolutních monarchů doby osvícenství lze sledovat charakteristické tendence. Je to snaha podřídit církve státu, v katolických zemích spjatá často s ostrým antiklerikalismem zaměřeným zvláště proti řádovým společenstvím. Je to politika náboženské tolerance, která má odstranit náboženské spory a umožnit usazování jinověrců. Je to zavádění humanitárních principů v trestním právu a snaha o reformu soudnictví. Jsou to sociální reformy, které mají za cíl zlepšení postavení rolníků, kteří měli nejen zabezpečovat výživu, ale také platit daně a doplňovat armádu. Je to všude snaha budovat školství s prakticistním zaměřením. Ne všude se projevil všechny tyto tendence. Cílem doktríny osvícenského absolutismu bylo upevnění monarchistických režimů.

Seniorem osvícenských absolutistů byl "filozof na trůně" pruský král FridrichII. Za jeho vlády byla zavedena střední škola zaměřená na praktické znalosti, tzv. reálka. V tomto duchu také zreformoval univerzity ve Frankfurtu a Královci. Po sedmileté válce zaměstnal mnoho bývalých vojáků a válečných invalidů jako učitele. Tito improvizující učitelé nahrazovali nedostatek znalostí kaprálským drilem. Úroveň pruských obecných škol byla velmi nízká, ale školní povinnost byla všeobecná. Již ve 30.letech 18.století vznikaly v Prusku první učitelské ústavy,

jejichž absolventi postupně zvyšovali úroveň školství. FridrichII. toleroval ve svém státě všechna vyznání a zároveň všemi pohrdal, zvláštní nenávisť pociťoval vůči katolictví a papežství. Odmítal katolickou doktrínu o dualismu moci světské a duchovní, v papežském Římě viděl hlavní pevnost tmy a předsudků. Za její přední stráž považoval jezuitu. V Rakousku po smrti Marie Terezie a nástupu jejího syna JosefaII. (1780-1790) byly prováděny souběžné reformy administrativní, sociální, finanční, hospodářské, soudní, školní i církevní. Během devíti let své přímé vlády vydal JosefII. 6tisíc císařských dekretů.

Stoupenec krajní centralizace se nenechal korunovat ani králem českým, ani uherským. V Uhrách zavedl jako úřední jazyk místo latiny němčinu. Hned na počátku své vlády zrušil patentem z roku 1781 osobní nevolnictví rolníků a omezil patrimoniální jurisdikci. Rolníci se nyní mohli volně stěhovat z místa na místo. V letech 1785-1788 byl zaveden josefinský katastr, který evidoval poddanskou i panskou půdu. Rustikální i dominikální půda měla být podle urbaničního patentu (1789) zatížena stejnou daní ve výši 12% ročního příjmu, dalších 18% měl rolník odevzdat svému feudálnímu pánovi v náhradu za robotu. Zbývalo mu 70%, z čehož měl platit příspěvky na potřeby farnosti a školy. V hospodářské politice JosefII. prosazoval protekcionismus. V roce 1784 zakázal dovážet cizí produkty, které mohly být nahrazeny domácími. S odvoláním na lékaře nadekretoval, že káva a čokoláda jsou škodlivé zdraví. Luxusní zboží dovážené přes zákaz bylo veřejně páleno. V roce 1781 zrušil většinu právních omezení vztahujících se na Židy, čímž otevřel cestu k jejich kulturní asimilaci a hospodářské aktivitě. Pokračoval v kolonizačních akcích, usídlování osadníků z jižního Německa v Banátu, Haliči a Bukovině. Administrativní centralizace přispívala ke germanizaci mnohonárodnostní habsburské monarchie. Soudní reforma směřovala k zavedení jednotné a hierarchizované organizace soudnictví.

Za vlády JosefaII. byla také vybudována síť triviálních škol. Svou církevní politiku zahájil v roce 1781 vydáním tolerančního patentu pro protestanty a pravoslavné a patentu o povinném císařském placet pro každou papežskou bulu. V témže roce vláda začala sekularizovat kláštery kartuziánů a v roce 1782 vyšel dekret o zrušení všech mužských a ženských řádů nezabývajících se školstvím, péčí o nemocné a vědou. Bylo zlikvidováno přes 700klášterů s 38tisíci mnichy a jeptiškami. Konfiskovaný majetek přešel na Náboženský fond, ze kterého byly zakládány nové farnosti.

Císař chtěl ustavit tak hustou síť farností, aby z každého místa bylo možné za hodinu dojít do kostela. V letech 1782-1783 bylo zřízeno 800nových farností. Péče JosefaII. o farnosti souvisela s jeho záměrem učinit z kněží státní úředníky a činitele osvěty na vesnici. Z kazatelen měli objasňovat císařská nařízení, šířit zemědělské a lékařské znalosti, vést k pracovitosti a morálce a vyučovat mládež. V roce 1783 zřídil ve všech zemích státní generální semináře, které v roce 1786 získaly monopol na vzdělání kněží. Katolická církev v habsburské monarchii byla prakticky nezávislou na Římu a stala se součástí státního byrokratického aparátu.

Doživotní vojenská služba byla těžkým břemenem pro rolníky, ale budování armády představovalo hlavní starost císaře. Vídeňský centralismus se setkal se silným odporem v Uhrách a v Belgii.

Omezování stavovských institucí a rolnické reformy vyvolávaly opozici šlechty. Církevní reformy budily odpor nejen vyššího duchovenstva, ale i lidových mas. Měšťanstvo bylo nespokojeno s omezením municipální samosprávy, emancipací Židů a přísnou reglementací hospodářského života. Urbaniální reformy naopak vzbuzovaly daleko jdoucí naděje mezi rolníky.

Josef II. byl klasickým představitelem osvícenského absolutismu. Tolerance, humanita, osobní svoboda, racionální administrativa a ekonomika to byly elementy ideologie osvícenství, které nebylo možno trvale odtrhnout od svobody myšlení. Politická svoboda, která se neshodovala s absolutismem, mohla být využita buď konzervativními silami starého režimu, nebo revolučními tendencemi.

d) trojí dělení Polska

Zatímco pozornost západní Evropy byla obrácena k událostem za oceánem, připravovalo se Rusko Kateřiny II. (1762-1796) k dosažení svých cílů v polské otázce. Roku 1763 zemřel polský král August III. (1733-1763) a problém polského nástupnictví byl diskutován ve vládách sousedních velmocí.

Šlechtické seskupení, vedené mocným rodem Czartoryských, se pokusilo zastavit rozklad polského státu a zabránit zasahování zvenčí do jeho vývoje tím, že se snažilo prosadit vojenské, finanční a ekonomické reformy, které by posílily centrální moc. Toto úsilí narazilo na rozhodný odpor Ruska a Pruska. Tyto velmoci v dubnu 1764 uzavřely dohodu na "ochranu" polské ústavy, jež směřovala proti jakýmkoliv reformám, které by mohly vést k vnitřnímu posílení polského státu. Novým králem byl zvolen jejich chránělec, někdejší favorit Kateřiny II., Stanislav August Poniatowski (1764-1795).

V roce 1768 schválil polský sejm tzv. kardinální práva, která v podstatě potvrzovala šlechtické svobody, zachovávala nevolnický systém a vedla k závislosti na Rusku. Odpovědí bylo ustavení tzv. barské konfederace, která uvedenému rozhodnutí odmítla a zahájila ozbrojený odpor. V zemi vypukla občanská válka a král Stanislav August požádal o pomoc Rusko. Vliv Ruska v zemi poté dosáhl takového stupně, že Kateřina II. získala šanci k realizaci svých představ. Problém však bylo nutno řešit na základě širší dohody s Pruskem a Rakouskem. Carský režim se musel rovněž vypořádat s postojem Turecka, které podporou polské nezávislosti hledalo cestu k oslabení tlaku svého souseda. V následném konfliktu ovládla ruská vojska Valašsko a Moldavsko a v roce 1770 bylo také poraženo turecké loďstvo. Narůstající ruský vliv ve střední a jihovýchodní Evropě znepokojoval Rakousko, a proto první dělení Polska muselo respektovat jeho zájmy.

Dohodou uzavřenou v roce 1772 zástupci Ruska, Rakouska a Pruska rozdělili podstatné části Polska. Rusko získalo část Livonska a Bílé Rusi, Rakousko Halič a Prusko Západní Prusko bez Gdaňska a Toruně. Dělení bylo odůvodněno rozkladem státu a zápasem frakcí udržujících Polsko ve stavu anarchie. Zúčastněné velmoci vyžadovaly zachování volitelného království v Polsku, šlechtických práv, včetně práva veta (liberum veto).

Zatímco Rusové válčili s Turky a Švédy (1788-1790), rozhodl se polský "čtyřletý" sněm přeměnit polský stát na "parlamentní" dědičnou monarchii. Toto rozhodnutí bylo vyhlášeno v ústavě ze 3. května 1791. Opozice se v roce 1792 sloučila do targovské konfederace, k níž musel přistoupit i král. V roce 1793 došlo k druhému dělení Polska, údajně k obnovení pořádku. Podílely se na něm Rusko, které získalo Polesí a Podolí, a Prusko se ziskem

Velkopolska (tzv. Jižní Prusko).

Lidové povstání v roce 1794 pod vedením Tadeusze Kościuszka začalo vzpourami ve Varšavě a Vilně, bylo však krvavě potlačeno pruským a ruským vojskem. Následovalo třetí dělení Polska v roce 1795, které vedlo k dočasnému zániku polské samostatnosti.

V rámci tohoto dělení získalo Rusko Litvu, východní Mazovsko a Volyň, Rakousko tzv. Západní Halič (severně od Haliče) a Prusko západní Mazovsko s Varšavou (tzv. Nové Východní Prusko).

e) rozpad starého režimu ve Francii

Příčinou rozpadu starého režimu bylo oslabování jednotlivých stránek systému absolutismu. Koruna ztratila na autoritě a prestiži kvůli neschopnosti Ludvíka XV., jakož i v důsledku zahraničněpolitických neúspěchů po roce 1714. Úřednictvo nebylo centrálně řízeno, nadále zůstávaly zachovány složky místní moci, tj. zemské stavovské obce a parlamenty jakožto stavovské soudní dvory, přetrvávala církevní a šlechtická privilegia, nezměnila se ani praxe prodávání úřadů. Docházelo ke konfliktům mezi korunou a pařížským parlamentem.

Se zastaralými feudálními poměry vyvolávajícími sociální napětí nebyl spokojen žádný ze tří stavů, a to ani privilegované stavy (šlechta a duchovenstvo), ani třetí stav, který zahrnoval všechno ostatní obyvatelstvo. Šlechta měla výlučný přístup k vojenským hodnostem a k vysokým státním úřadům. Dětila se na vysokou šlechtu, venkovskou provinční šlechtu a úřednickou šlechtu, zpravidla měšťanského původu. V rámci duchovenstva existovaly propastné rozdíly v postavení vysokého a nižšího kléru.

Podnikatelé těžili z výhod merkantilismu, který svou podporou obchodu a průmyslu umožnil zbohatnutí měšťanstva. Snažil se dosáhnout aktivní obchodní bilance vývozem kvalitního zboží. Z tohoto důvodu došlo k odstranění vnitřních cel, budování silnic a kanálů, zřizování státních monopolů, subvencování průmyslových manufaktur, podpoře námořní dopravy a obchodních společností, zavedení ochranných cel a pevných cen v zemědělství, zákazu vystěhovalectví a usnadnění sňatků. Řemeslnictvo spoutané cechovními řády se soustřeďovalo zejména v Paříži, která měla asi 650 tisíc obyvatel. Rolnictvo nebylo spoutáno nevolnictvím, i když v postavení jednotlivých rolníků existovaly značné sociální a právní rozdíly. Relativní nezávislost si udržovali svobodní sedláci a dědiční i smluvní nájemci půdy, kteří byli zatíženi řadou povinností. Nejpočetnější byla vrstva nemajetných lidí námezdně pracujících v zemědělství.

V důsledku nadměrných výdajů vznikl trvalý deficit vedoucí až ke zhroucení státních financí. K vyrovnání tohoto schodku byly přijímány půjčky na vysoký úrok. Příjmy byly tvrdě vymáhány nájemci daní, kterým z nich plynul nemalý zisk. Šlechta hájila svou daňovou svobodu, neplatila přímou pozemkovou daň, a klérus odváděl pouze dobrovolné dávky. Daňové břemeno bylo tedy uvaleno na třetí stav.

Opozici proti režimu pomáhalo připravit již osvícenství.

S radikální kritikou stávajících poměrů vystoupili encyklopedisté a Voltaire. Veřejné mínění ovlivňovala hesla o svobodě a rovnosti. K nositelům opozičních postojů patřily jak vyšší privilegované vrstvy, které požadovaly omezení absolutní monarchie a zrušení praktik kabinetní justice, tak třetí stav, který se domáhal společenského zrovnoprávnění a spoluúčasti na politickém rozhodování.

Po smrti Ludvíka XV. nastoupil dvacetiletý tlustý a nesmělý chlapec omezené inteligence a dobrých úmyslů Ludvík XVI.

(1774-1792), který se vyznačoval pobožností a příkladným životem. Byl vzorem měšťanských ctností, ale v politice představoval nulu. Na místo ministra financí povolal fyziokrata Turgota (1774-1776). Jeho reformní program obsahující zrušení feudálních a cechovních práv, vytvoření samosprávy, zavedení všeobecných přímých daní -- zejména všeobecné pozemkové daně, však neuspěl pro odpor dvorské strany kolem královny Marie Antoinetty a pařížského parlamentu. Další ministr Necker (1777-1781) se marně pokoušel získat půjčky na pokrytí vojenských výdajů. Po zveřejnění své zprávy o špatném stavu státních financí byl odvolán.

Versailleský mír s Velkou Británií v roce 1763 sice Francii přinesl zisk afrického Senegalu s částí Gambie a karibského Tobaga, ale žádné reparace. Kritika režimu zesílila po úspěchu osvobozenického boje Američanů. Středisky "vlastenecké strany" liberálních šlechticů, duchovních či měšťanů se staly salóny, kavárny, kluby i zednářské lóže.

Další z ministrů financí deCalonne se v letech 1783-1787 vrátil k dřívějším Turgotovým plánům, ale shromáždění notáblů, tj. panovníkem jmenovaných zástupců všech tří stavů, nebylo odhodláno tyto návrhy přijmout bez podrobnějšího rozboru finanční politiky. Callonův nástupce deBrienne (1787-1788) ztroskotal na pařížském parlamentu, který kvůli daňové reformě požadoval svolání generálních stavů, které se naposledy sešly v roce 1614. Obchodní smlouva s Velkou Británií z roku 1766 prohloubila díky britské konkurenci výrobní krizi, což spolu s krajním nedostatkem potravin a šířením hladu kvůli neúrodě vyvolávalo nepokoje a zhoršovalo vnitropolitickou situaci. V roce 1788 došlo ke zhroutilí státních financí a král byl nucen opětovně povolat Neckera, který dosáhl dvojnásobného zastoupení třetího stavu v generálních stavech, které byly svolány ke svému zasedání na květen 1789. □